

ไพร่: ความเป็นพลเมืองสยามในยุครัฐจารีต*

Prai: Siamese citizenship in traditional state

ศิวศิลป์ จุ้ยเจริญ**

Siwasin Juicharoen

บทคัดย่อ

บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาปัญหาความเป็นพลเมืองหรือคนในบังคับของรัฐสยามในยุครัฐจารีต โดยใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ในการศึกษารูปแบบทางกฎหมาย อุดมการณ์และแนวคิดในการจัดการประชากรของรัฐ ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยพื้นฐานแรกในการจัดการประชากรของรัฐจารีตสยามเกิดจากปัญหาความบางเบาของประชากรทำให้รัฐต้องแสวงหากำลังคนจากวิธีการทำสงครามและการก่อตั้งเมือง ปัจจัยพื้นฐานประการที่สอง คือ อุดมการณ์และแนวคิดในการปกครองของรัฐจากศาสนาพุทธและฮินดู ทำให้รัฐจารีตสยามยอมรับความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของพลเมือง ทำให้การจัดการความเป็นพลเมืองของรัฐจารีตสยามจึงอยู่ในลักษณะที่มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาในโครงสร้างของระบบไพร่

คำสำคัญ: ไพร่, ความเป็นพลเมือง, รัฐจารีต

Abstract

This article explores the problem of citizenship or the subject of the Siamese traditional state. Using historical study methods to study the legal model, Ideology and concept of population management. The result of this studied that first fundamental factor in the preservation of the population of the Siamese presidency was the lightness of the population, which prompted the state to seek manpower from the methods of war and the establishment of the city. The second factor is the ideology and the concept of state rule from Buddhism and Hinduism, the Siamese traditional state accepts the ethnic diversity of its citizens. As a result, the civic management of the Siamese traditional state is in a manner that is constantly moving in the structure of the common system.

Keywords: Prai, Citizenship, Traditional state

* บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย อัตลักษณ์และการสร้างความเป็นรัฐสมัยในเอเชียในศตวรรษที่ 19-20: คนเอเชียในบังคับต่างชาตินในสังคมไทย, ดุญกู อับดุล ราห์มาน, ดร.อัมเบตการ์ หัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง คนเอเชียในบังคับของชาติตะวันตกกับการสร้างความเป็นพลเมืองของรัฐสยามสมัยใหม่ พ.ศ. 2416-2456 ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2559 ทั้งนี้ข้อเสนอและความคิดเห็นในบทความของผู้วิจัย ทางโครงการฯ ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยก็ได้

** นักวิชาการอิสระ มหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (E-mail: la.siwasin@gmail.com)

บทนำ

ความเป็นพลเมือง (Citizenship) หรือการเป็นคนในสังกัดของรัฐ (Subject) หรือแม้แต่เรื่องของสัญชาติ (Nationality) ในยุคปัจจุบันจะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยและเป็นสิ่งที่เข้าใจกันทั่วไปว่าเมื่อบุคคลถือกำเนิดขึ้นในรัฐใดหรือดินแดนใด ดินแดนหนึ่ง บุคคลนั้นย่อมถือสัญชาติหรือมีความเป็นพลเมืองของรัฐนั้น สถานะดังกล่าวที่ผูกพันตั้งแต่กำเนิดจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการบ่งชี้การอยู่ภายใต้อำนาจรัฐและความสัมพันธ์ของบุคคลกับรัฐ (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, 2554, หน้า 16) สถานะความเป็นพลเมืองของไทยที่เข้าใจกันในปัจจุบันข้างต้นเป็นรูปแบบความเป็นพลเมืองในลักษณะหนึ่งที่เพิ่งสร้างขึ้นและมีพัฒนาการในช่วงระยะเวลาประมาณ 1 ศตวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลสยามในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประกาศใช้พระราชบัญญัติแปลงชาติ พ.ศ. 2454 และพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2456 ซึ่งเป็นการประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยความเป็นพลเมืองสมัยใหม่หรือสัญชาติตามแบบตะวันตก (ศิวิลิสป์ จั๊ยเจริญ, 2561, หน้า 280) ซึ่งการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับรัฐดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างให้สยามเป็นประเทศที่มีความศิวิไลซ์หรือ “อารยะ” ทัดเทียมกับโลกตะวันตกในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2561, หน้า 4)

คำถามสำคัญของบทความวิจัยชิ้นนี้ คือ ในช่วงเวลาก่อนการประกาศใช้กฎหมายสมัยใหม่ในการกำหนดความเป็นพลเมือง รัฐจารีตของสยามมีการจัดการรูปแบบความเป็นพลเมืองของตนเองอย่างไร รัฐสยามจัดการระบุตัวตนพลเมืองของตนเองและควบคุมประชากรของตนในบริบททางประวัติศาสตร์อย่างไรบ้าง ทั้งในเชิงกลไก เครื่องมือการควบคุมของรัฐและในเชิงโลกทัศน์ อุดมการณ์ของรัฐที่มีต่อพลเมือง ซึ่งประเด็นดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อรูปแบบทางการเมืองและเศรษฐกิจของรัฐจารีตที่สร้างขึ้นเพื่อควบคุมพลเมืองของตนอันเป็นลักษณะร่วมของรัฐจารีตต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงก่อนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคอาณานิคม (เบนดิกท์ แอนเดอร์สัน, 2552, หน้า 299-311) ซึ่งรัฐจารีตต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีรูปแบบการควบคุมประชากรผ่านระบบการเกณฑ์แรงงาน (Corvée/ military service) หรือระบบควบคุมแรงงาน (the system of manpower control) ซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างดีในประวัติศาสตร์สยามว่า “ระบบไพร่” (Koizumi Junko, 2002, p. 32)

วิธีการศึกษา

การศึกษาในบทความวิจัยฉบับนี้อาศัยการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical method) จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาระบบไพร่ในสังคมสยาม รวมทั้งศึกษาจากกฎหมายเก่า เช่น กฎหมายตรา 3 ดวง พระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ฉบับต่างๆ ในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ บันทึกของชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในสยาม และนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) โดยมีการแบ่งขอบเขตเชิงเนื้อหาออกเป็นประเด็นต่างๆ คือ 1. ความเป็นพลเมืองในยุครัฐจารีตของสยาม ซึ่งเป็นส่วนที่จะแสดงให้เห็นถึงแนวคิดและอุดมการณ์ของรัฐจารีตสยามตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาจนถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่สัมพันธ์กับความเป็นพลเมืองของรัฐตน 2. การจัดการพลเมืองในยุครัฐจารีตในมุมมองกฎหมาย เนื้อหาในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาวิธีการและการจัดการความเป็นพลเมืองของรัฐสยามยุคจารีต โดยอิงกับกฎหมายตรา 3 ดวงเป็นหลัก พระราชกำหนดอื่น ๆ และส่วนสุดท้ายเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์กับความเป็นพลเมืองของรัฐจารีตสยามที่เน้นการจัดการที่สัมพันธ์อยู่กับอุดมการณ์ของรัฐจารีตและอรรถประโยชน์ที่รัฐควรจะได้รับจากพลเมืองและการกำกับดูแลพลเมืองต่างชาติพันธุ์

รัฐจารีตสยามกับความเป็นพลเมือง

การปกครองของรัฐสยามในยุคจารีตก่อนการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) สำนักของการปกครองที่ยึดถือเขตแดนที่แน่นอนหรือการแสดงอำนาจอธิปไตยของรัฐเหนือดินแดนและผู้คนแบบในปัจจุบันที่ชัดเจนยังไม่ปรากฏขึ้น อำนาจในการปกครองของรัฐในยุคสมัยนี้ในทางทฤษฎีแล้วพระมหากษัตริย์เป็นผู้ถืออำนาจสูงสุดในการปกครอง แต่ในทางปฏิบัติอำนาจการปกครองดังกล่าวถูกใช้อย่างหลวมๆ พระมหากษัตริย์มีอำนาจปกครองอย่างแท้จริงในบริเวณราชธานีและพื้นที่ใกล้เคียงเท่านั้น อำนาจการปกครองถูกจัดสรรให้กับเจ้าเมืองต่างๆ เพื่อช่วยพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง หัวเมืองต่างๆ เหล่านี้จะถูกแบ่งออกเป็นลำดับชั้น ตั้งแต่ระดับหัวเมืองชั้นตรี หัวเมืองชั้นโทและหัวเมืองชั้นเอก หัวเมืองเหล่านี้จะมีขุนนางปกครองที่ขึ้นตรงต่อเมืองราชธานี นอกจากหัวเมืองที่ขึ้นกับพระมหากษัตริย์โดยตรงแล้ว ยังมีหัวเมืองในอีกลักษณะหนึ่ง คือ หัวเมืองประเทศราช หัวเมืองเหล่านี้เป็นหัวเมืองยังมีกษัตริย์ของตนเองปกครอง แต่มีพันธะกิจกับเมืองราชธานีในการส่งบรรณาการหรือปฏิบัติตามคำเรียกร้องของเมืองราชธานี อำนาจอธิปไตยของรัฐต่างๆ จึงมีลักษณะของความซับซ้อนระหว่างศูนย์กลางอำนาจต่างๆ (Thongchai Winichakul, 1995, pp. 81-83) รูปแบบการปกครองในลักษณะนี้จึงอยู่ในรูปของ “รัฐราชาธิราช” (เดือนใน ไชยศิลป์, 2536, หน้า 107) ลักษณะรัฐดังกล่าวและการใช้อำนาจของรัฐที่ไม่สม่ำเสมอเนื่องจากศูนย์กลางอำนาจยังไม่มีศักยภาพและเครื่องมือการปกครองที่สามรถเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างทั่วถึง สำนักของการใช้ระเบียบกฎหมายที่อยู่บนมาตรฐานเดียวกันจึงยังไม่เกิดขึ้น (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, 2554, หน้า 17) หัวเมืองต่างๆ บางหัวเมืองมีกฎระเบียบเป็นของตนเองที่แตกต่างไปจากราชธานี โดยเฉพาะหัวเมืองประเทศราชที่มีอิสระในการปกครอง มีการใช้อำนาจปกครองและการบังคับใช้กฎหมายของตนเอง ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวได้สร้างความประหลาดใจอย่างยิ่งให้กับข้าราชการชาวต่างประเทศที่ถูกจ้างเข้ามาทำงานในการปฏิรูปการปกครองในช่วงศตวรรษที่ 18-19 เป็นอย่างมาก (โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Tamara Loos, 2006, Chapter 2)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับดินแดนต่างๆ จึงมีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาตามอำนาจบารมีของผู้ปกครอง ศูนย์กลางอำนาจหนึ่งอาจจะมีอำนาจเหนือศูนย์กลางอื่นๆ ในช่วงเวลาหนึ่งก็สามารถกลายเป็นชายขอบของศูนย์กลางอื่นๆ ได้เช่นกัน ลักษณะการปกครองเหนือดินแดนส่งผลต่อการปกครองผู้คนด้วยเช่นกัน ความยิ่งใหญ่ของราชอาณาจักรขึ้นอยู่กับความสามารถของพระมหากษัตริย์ในการรบ การนำเอาดินแดนต่างๆ เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองเป็นการแสดงสถานะอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ กลไกพื้นฐานสำคัญในการสนับสนุนการขยายอำนาจหรือการป้องกันอำนาจของตนเองในยุคสมัยที่ระเบียบการปกครองยังไม่อยู่ในระดับเดียวกัน คือ ระบบการเกณฑ์แรงงานหรือการควบคุมผู้คน ทรัพยากรคนเป็นสิ่งจำเป็นในการเป็นฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระมหากษัตริย์และกลุ่มผู้ปกครอง

อุดมการณ์ของรัฐและความสัมพันธ์กับพลเมืองของสยามก่อนสมัยใหม่

อุดมการณ์และแนวคิดของการปกครองในยุคจารีต

ก่อนการพัฒนาเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 รัฐสยามอยู่ในรูปแบบ “รัฐราชาธิราช” โครงสร้างอำนาจปกครองรองรับด้วยอุดมการณ์พื้นฐานที่มาจากศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู

แนวคิดของศาสนาฮินดูให้ความสำคัญกับอำนาจของพระมหากษัตริย์มาจากเทพเจ้า พระองค์เป็นเทวราชาที่มีอำนาจไม่จำกัด (โรเบิร์ต ไฮน์ เกลเดน, 2525, หน้า 15) พระมหากษัตริย์จึงมีอำนาจเหนือดินแดนและทุกอย่างในดินแดนปกครองของพระองค์ ดังเห็นได้จากในกฎหมายตรา 3 ดวงไม่มีการกำหนดศักดิ์ดินนาของพระมหากษัตริย์ (ถ้าธรรมาธิราช, เลี้ยงสังธรรม,

2548, หน้า 117-118) แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจที่มีอย่างไม่มีจำกัด อย่างไรก็ตามแนวคิดพื้นฐานของการปกครองยังมีพื้นฐานจากแนวคิดธรรมราชาในการจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์เอาไว้ พระองค์ต้องมีธรรมและอำนาจควบคู่กัน พระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่และเป็นเลิศจึงถูกยกย่องในฐานะ “จักรพรรดิราช” แนวคิดของศาสนาพุทธและฮินดูจึงเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ (อนุก มาคอนันต์, 2550)

เมื่อพิจารณาแนวคิดจักรพรรดิราชทางพุทธศาสนาแล้ว การเป็นจักรพรรดิราชซึ่งลงมาจุติยังโลกมนุษย์เพื่อสั่งสมบุญบารมีและเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทั้งการอุปถัมภ์พระศาสนา สงเคราะห์ผู้ทุกข์ยากลำบาก แนวคิดดังกล่าวทำให้จักรพรรดิซึ่งมีสถานะเป็นพระโพธิสัตว์มีหน้าที่โปรดสัตว์ ย่อมมีความเมตตาต่อมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลายโดยไม่เลือกชาติหรือภาษา พื้นฐานแนวคิดดังกล่าวจึงส่งผลให้สภาพสังคมภายใต้พระราชอำนาจปกครองของพระมหากษัตริย์จึงเต็มไปด้วยผู้คนต่างชาติต่างภาษามากมาย พระมหากษัตริย์ให้อิสระในการเลือกหัวหน้าปกครองดูแลกันเอง ให้อิสระในการดำเนินชีวิตตามความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชนชาตินั้นๆ อย่างไรก็ตามชุมชนต่างชาติต่างภาษาเหล่านี้ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐและต้องเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบไพร่ โดยมูลนายหรือหัวหน้าผู้ปกครองของชุมชนนั้นๆ ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎรเป็นชั้นลำดับไป นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุปลักษณะดังกล่าวของความสัมพันธ์ว่า

“... รัฐไทย คือ การสถาปนาโครงสร้างทางความสัมพันธ์ระหว่างนายด้วยกัน โดยมีพระมหากษัตริย์เอกราชพระองค์หนึ่งเป็นจุดสุดยอดแห่งความสัมพันธ์ ... ถ้ายทอดความภักดีเป็นลำดับ จากนายชั้นล่างสุดขึ้นไปจนถึงกษัตริย์เอกราชซึ่งทรงเป็นประธานของโครงสร้างความสัมพันธ์นี้...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2532, หน้า 27)

โครงสร้างที่เกิดขึ้นเป็นขั้นๆ ตามที่นิธิได้อธิบายแสดงให้เห็นว่าแม้อำนาจการปกครองจะรวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์ภายใต้แนวคิดแบบจารีตประเพณีที่กล่าวถึงข้างต้น แต่ในทางปฏิบัติแล้ว การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์หรือบรรดาศักดิ์ก่อนสมัยใหม่เป็นไปอย่างหลวมๆ ไม่รวมศูนย์อย่างแท้จริง ในด้านการปกครองดินแดนความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐต่างๆ ถูกจัดลำดับชั้น (hierarchical) กล่าวคือเจ้าหรือเมืองที่มีอำนาจเหนือเจ้าหรือเมืองอื่นๆ พ่อเมืองเล็กๆ ซึ่งวางตัวอยู่รายรอบต่างยอมสวามิภักดิ์เหนือเจ้าที่มีอำนาจเหนือกว่า และความสัมพันธ์ดังกล่าวมีลักษณะเหมือนยอดปิรามิดที่มีจุดสูงสุด คือ พระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจสูงสุดในหมู่กษัตริย์ เจ้าทั้งหลาย การปกครองของศูนย์กลางแห่งอำนาจแต่ละแห่งจึงมีลักษณะตามที่โวลเตอร์ส (O.W. Wolters) เสนอ คือ มณฑล (Mandala)

มณฑล (หรือแว่นแคว้น) หมายถึงสภาพการณ์ทางการเมืองแบบหนึ่งซึ่งมักผันผวนไม่มั่นคงในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ระบุชัดไม่ได้เพราะไม่มีเส้นเขตแดนชัดเจนตายตัวและศูนย์อำนาจเล็กๆ มักมองไปรอบทิศทางเพื่อความมั่นคงปลอดภัย มณฑลจะแผ่ขยายและหดตัวคล้ายหีบเพลง แต่ละแว่นแคว้นจะประกอบด้วยเจ้าประเทศราชหลายราย เมื่อสถานการณ์อำนาจเจ้าประเทศราชบางรายอาจปฏิเสธสถานะบริวารของตนและพยายามสร้างเครือข่ายบริวารของตนเองขึ้นมา (O. W. Wolters อ้างถึงใน Thongchai Winichakul, 1995, p. 82)

แนวคิดของ Wolters สอดคล้องกับแนวคิดของ ธิดา สารยา (2538, หน้า 69) ได้นิยามหลักการดังกล่าวในลักษณะคล้ายคลึงกัน แนวคิด “มณฑล” หรือ Mandala หมายถึง “... วงกลมซึ่งเปรียบเสมือนจักรวาล ปริณิพพานแห่งอำนาจ และบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินอันหาขอบเขตมิได้...” ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐก่อนสมัยใหม่จึงมีความยืดหยุ่นมาก ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองราชธานีกับเมืองอื่นๆ อันเป็นชายขอบปริณิพพานเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ในช่วงเวลาหนึ่งเมืองชายขอบปริณิพพานอำนาจอาจจะก้าวขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่แทนราชธานีเดิมได้

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเจ้าอธิราชดังกล่าว ส่งผลต่อการปกครองประชากรในรัฐด้วย การควบคุมผู้คนจะไม่ได้รวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์เพียงอย่างเดียว พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องอาศัยให้มูลนายหรือเจ้าท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการควบคุมประชากรตามจารีตประเพณี ภาษาหรือวัฒนธรรมของท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชากรจึงดำเนินผ่านมูลนาย หรือเจ้าท้องถิ่นมากกว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร อย่างไรก็ตามระบบดังกล่าวก็ช่วยให้พระมหากษัตริย์ได้รับผลประโยชน์จากการเกณฑ์แรงงานและส่วยในรูปแบบต่างๆ การควบคุมคนหรือการควบคุมไพร่จึงเป็นเครื่องมือสำคัญของการแสดงสถานะเป็นคนในบังคับของศูนย์กลางอำนาจหนึ่งๆ ที่มีความยืดหยุ่นสูงด้วยเช่นกัน

สภาพแวดล้อมพื้นฐานของประชากร

ความเข้าใจโดยทั่วไปเกี่ยวกับระบบการบริหารราชการของสยามในช่วงก่อนสมัยหรือในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอยู่บนพื้นฐานของระบบการควบคุมแรงงาน (the system of manpower control) และระบบการเกณฑ์แรงงาน (Corvée/military service) สภาพการณ์ทางสังคมดังกล่าวมีลักษณะสืบทอดแบบแผนมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี (อรรถพร กุมพิตสมัย, 2529, หน้า 2) การฟื้นฟูทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 ผู้ปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ดำเนินการอย่างต่อเนื่องตามสภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม ทั้งภายในและภายนอก อย่างไรก็ตามสังคมสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงเป็นสังคมในระบบไพร่ หน้าที่และความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมถูกกำหนดไว้ด้วยระเบียบของรัฐ โดยการแบ่งคนออกเป็นชั้นต่าง ๆ และมีหน้าที่ต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน

สภาพการณ์ดังกล่าวของสยามไม่ได้แตกต่างจากรัฐอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรมกำลังคนเป็นแรงงานสำคัญต่อการผลิต แต่ปัญหาสำคัญ คือ ความหนาแน่นของประชากรในภูมิภาคมีความเบาบางและอยู่อย่างกระจัดกระจาย การศึกษาของแอนโทนี รีด (2548, หน้า 13) แสดงให้เห็นว่าความหนาแน่นของประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ปี ค.ศ. 1600) อยู่ในระดับต่ำกว่าภูมิภาคเพื่อนบ้าน โดยความหนาแน่นของประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความหนาแน่นประมาณ 5.5 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร ขณะที่เอเชียใต้มีประมาณ 32 และจีน 37 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร รัฐจึงต้องพยายามรวบรวมกำลังคนไม่ให้กระจัดกระจายและเพิ่มพูนกำลังคนเพื่อความมั่นคงของรัฐ (อัญชลี สุสายัณห์, 2552, หน้า 8)

การทำสงครามเป็นหนทางหนึ่งในการรวบรวมและเพิ่มพูนกำลังคนของรัฐก่อนสมัยใหม่ สงครามที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายในการจับผู้คนมากกว่าการเข้ายึดครองพื้นที่ ลา ลูแบร์ เชื่อว่าการแสวงหากำลังคนในลักษณะที่เป็นอยู่ทำให้กองทัพของสยามไม่มีประสิทธิภาพมากนัก เนื่องจากการทำสงครามระหว่างอยุธยากับหงสาวดีให้ความสำคัญกับการไล่จับผู้คนมากกว่าที่จะให้ความสำคัญต่อประสิทธิภาพในการรบกับฝ่ายตรงข้าม (แอนโทนี รีด, 2548, หน้า 127) อย่างไรก็ตามการทำสงครามเพื่อเพิ่มพูนกำลังคนก็ส่งผลเสียต่อความพยายามรวบรวมกำลังคนด้วยเช่นกัน เนื่องจากปฏิกิริยาตอบโต้ของฝ่ายที่อ่อนแอกว่า คือ การหนีการจับกุมโดยการหนีเข้าป่า และรอจนกว่ากำลังของฝ่ายรุกรานจะถอยกลับไป สภาพการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการเคลื่อนย้ายประชากรที่เกิดขึ้นตลอดเวลาอันเป็นผลมาจากการทำสงครามและการจับกุมผู้คนไปเป็นแรงงานของรัฐต่าง ๆ ในขณะเดียวกันสถานะของผู้คนมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามสังกัดของนายที่พวกเขาต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองไปด้วย แม้ว่าจะเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ลักษณะของการกวาดต้อนผู้คนดังกล่าวที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความมั่นคงแก่รัฐก็ยังดำรงอยู่ ดังตอนหนึ่งของ

พระบรมราชาท้าวพระราชทานแก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม กับจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ความว่า

“...การที่จะต่อสู้ด้วยพวกอื่นนั้น ถ้าได้ท่วงทีจะมีชัยชนะแล้วไม่เป็นการจำเป็นที่จะป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นภายในแล้ว ก็อย่าให้ประหารชีวิตคนซึ่งมิได้ต่อสู้ให้เป็นการเสียหายแก่บ้านเมืองและเป็นบาปว่าฆ่ามนุษย์ทั้ง โขลงโดยไม่มีกรรม ถ้าจับได้เป็นมากเพียงใดก็ยิ่งเป็นการดี พวกฮ่อเองก็ดี หรือไพร่บ้านพลเมืองที่มีชื่อเป็นชาว ต่างๆ คือชาแจะและชาเจียงไทยทุ้เป็นต้น ที่เป็นคนใจโลเลเข้าเป็นพวกกำลังฮ่อ ซึ่งจะทิ้งไว้ในเขตต์แขวงเหล่านั้น จะ ก่อเกิดความชั่วขึ้นอีกต่อไป ควรจะผ่อนผันเอาเข้ามาไว้ในพระราชอาณาเขตต์ชั้นในเข้ามา ก็ให้คิดการผ่อนผันเอา เข้ามาไว้ที่ซึ่งจะเป็นที่ไว้ใจได้...” (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม และบรรเจิด อินทุจันทร์ยง, 2523, หน้า 33-34)

จากพระบรมราชาท้าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นว่าค่านิยมของการกวาดต้อนผู้คน หลังการทำสงครามยังมีความสำคัญต่อการควบคุมแรงงานและการแสวงหาแรงงานเพื่อสร้างความมั่นคงและมั่นคงให้แก่วรรษ ในช่วงทศวรรษ 2410-2420 อยู่เหมือนกันในระหว่างการปฏิรูปการปกครองประเทศ

นอกจากการทำสงครามแล้ว การจัดตั้งเมืองขึ้นเพื่อเป็นพื้นที่ของการรวบรวมกำลังคนก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่รัฐก่อน สมัยใหม่สร้างขึ้น “การตั้งบ้านแปงเมือง” ปรากฏในตำนานหลาย ๆ เรื่องของของสยามสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นความ พยายามรวบรวมผู้คนซึ่งอยู่อย่างกระจัดกระจายเข้ารวมเป็นชุมชนเดียวกัน เริ่มจากชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งขึ้นโดยรวบรวม กำลังคนจากบริเวณใกล้เคียงเข้าด้วยกัน มีความพยายามสร้างความมั่นคงด้วยการแสวงหาพันธมิตร ตลอดจนมีการสมรส ระหว่างกลุ่มผู้นำของชุมชนขนาดเล็กเหล่านี้ นับเป็นการเพิ่มพูนกำลังคนพร้อมกับการขยายตัวชุมชนที่กลายเป็นเมือง ในช่วง สมัยต้นรัตนโกสินทร์รูปแบบการตั้งเมืองเพื่อรวบรวมผู้คนให้เป็นหลักแหล่งยังคงเกิดขึ้นอยู่ โดยเฉพาะภูมิภาคหัวเมืองลาวและ เขมรป่าดง (อัญชลี สุสาธิต, 2552, หน้า 149) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์ทรงมี พระบรมราชาบายเกลี้ยกล่อมกวาดต้อนผู้คนและมีการจัดตั้งเมืองขึ้นเพื่อเป็นกำลังของเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นหัวเมืองกลาง ระหว่างกรุงเทพฯ กับประเทศราชจนครจำปาศักดิ์ นครเวียงจันทน์ รวมทั้งหัวเมืองลาวต่างๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัยมีการตั้งเมืองโยธธาภิรมย์กับเมืองเขมรราชพร้อมทั้งดำเนินการสักรักเลกพวกข้าที่กวาดต้อนจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงต่อ จากรัชกาลก่อน ต่อมาเมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามได้ทำลาย นครเวียงจันทน์และกวาดต้อนผู้คนชาวเวียงจันทน์มาไว้ตามหัวเมืองขึ้นใน เมืองต่างๆ ที่เคยขึ้นกับนครเวียงจันทน์มาก่อนก็ให้ ย้ายมาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และมีการตั้งหัวเมืองขึ้นนอกเพิ่มอีก 19 หัวเมือง ขณะที่ในรัชกาลต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่กรุงเทพฯ มีการอนุญาตให้ตั้งเมืองใหม่ขึ้นอีก 17 หัวเมือง การตั้งเมืองขึ้นใหม่ต่างๆ เป็นความพยายาม ของรัฐที่ต้องการกวาดต้อนผู้คนที่ยลหนีภัยไปอยู่ป่า หรือสถานที่นั้นเป็นเมืองเก่าที่มีการละทิ้งภูมิลำเนาจนกลายเป็นเมืองร้าง รัฐมักให้คนในท้องถิ่นจัดการเกลี้ยกล่อมผู้คนมาตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองใหม่ขึ้น (อรรถพร นพดารา, 2520, หน้า 20-21 และอัญชลี สุสาธิต, 2552, หน้า 149-150)

อย่างไรก็ตามการตั้งเมืองใหม่ โดยเฉพาะที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาวก็สร้างปัญหาความวุ่นวายด้วยเช่นกัน ประการแรก การตั้งเมืองใหม่เกิดขึ้นจากการเกลี้ยกล่อมผู้คนเข้าด้วยกัน ดังนั้น จึงนำไปสู่ปัญหา “การแย่งชิงกำลังคน” ดังที่กล่าวข้างต้น กำลังคนเป็นสิ่งที่ขาดแคลนอย่างมากเมื่อเทียบกับขนาดของพื้นที่ การที่กลุ่มอำนาจใดสามารถสะสมกำลังคนได้มากเท่ากับว่า สามารถสั่งสมอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจได้มากตามไปด้วย เพราะ กำลังคนเป็นทั้งกำลังรบและกำลังในการผลิต ดังนั้น เจ้าเมืองแต่ละเมืองจึงต้องมีการตรวจตรากำลังคนตลอดเวลา และจะพบการอพยพโยกย้ายของพลเมืองข้ามเมือง (ซึ่งอาจจะ เกิดขึ้นจากการหลบหนีการเกณฑ์แรงงานที่หนักของเมืองสังกัด หรือโยกย้ายหาพื้นที่ใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ใหม่สำหรับการทำมา หากิน) ทำให้ต้องมีการติดตามตัวให้กลับมายังเมืองสังกัดเดิมของตน ทำให้เกิดการแย่งชิงกำลังคนระหว่างเมืองกันเกิดขึ้นใน

ที่สุด ประการที่สอง คือ ปัญหาการแย่งชิงเขตการปกครองระหว่างเมือง ในยุคสมัยจารีตการจัดการเรื่องเขตแดน การกำหนดขอบเขตการปกครองไม่ได้กระทำอย่างชัดเจนดังยุคปัจจุบัน ดังนั้น เมื่อมีการตั้งเมืองใหม่ กลุ่มอำนาจหรือเจ้าเมืองในท้องถิ่นจะเป็นผู้ส่งคำร้องเข้ามายังส่วนกลางเพื่อขออนุญาตกรุงเทพฯ ในการตั้งเมือง แต่ในขณะเดียวกันเมืองใหญ่ที่มีอำนาจมาก ก็พยายามขยายอิทธิพลเพื่อสร้างเครือข่ายอำนาจแบบไม่เป็นทางการขึ้น ซึ่งนำไปสู่เขตอำนาจที่ทับซ้อนกันในพื้นที่ขึ้น ดังรายงานของพระยาศรีสังหเทพที่เกี่ยวกับปัญหาเขตเมืองระหว่างเมืองสีทันดอนกับนครจำปาศักดิ์และนำไปสู่การแย่งชิงผู้คนของแต่ละเมืองด้วยเช่นกัน (เสาวภา ภาวะพฤติ, 2522, หน้า 90)

ลักษณะพื้นฐานของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคก่อนสมัยใหม่ที่ส่งผลต่อการปกครองผู้คนประการหนึ่ง คือ การขาดแคลนกำลังคน ในขณะที่ที่ดินทำกินกลับมีจำนวนมาก ดังนั้น การสร้างระบบการควบคุมแรงงานของแต่ละรัฐที่มีประสิทธิภาพจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อความอยู่รอดของชุมชนนั้นๆ ซึ่งในเวลาต่อมาอาจจะพัฒนากลายเป็นเมือง กำลังคนมีความสำคัญทั้งเป็นแรงงานในการผลิตและเป็นกำลังรบให้กับรัฐในยามเกิดความขัดแย้งกับรัฐอื่นๆ การแสวงหาผู้คนเข้ามาเป็นกำลังในสังคมจึงเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐก่อนสมัยใหม่ การทำสงครามกวาดต้อนผู้คนและการตั้งชุมชนเพื่อรวบรวมผู้คนจึงเป็นวิธีการเท่าที่รัฐก่อนสมัยใหม่สามารถทำได้ ประกอบกับอุดมการณ์ของรัฐก่อนสมัยใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศาสนาและความเชื่อ ทำให้ผู้คนในสังคมของรัฐก่อนสมัยใหม่มีความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์อย่างมาก ทุกคนอยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์และราชสำนักของพระองค์ ในส่วนที่สองต่อไป จะเป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองและผู้ถูกปกครองที่รัฐมีความพยายามสร้างกฎเกณฑ์ในการกำหนดลักษณะหรือสังกัดของพลเมืองของตน รวมทั้งการจัดระเบียบผู้คนที่มีความเป็นลำดับชั้นในระบบไพร่

ไพร่: พลเมืองของรัฐจารีตตามกฎหมาย

จุดกำเนิดของไพร่มีจุดเริ่มต้นเมื่อใดยังไม่สามารถสรุปได้ชัดเจน แต่ในสมัยสุโขทัยก็ปรากฏคำว่าไพร่แล้ว ทั้งศิลาจารึกหลักที่ 1 (พ.ศ. 1835) จารึกนครชุม (พ.ศ. 1900) จารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย (พ.ศ. 1904) จารึกวัดช้างล้อม (พ.ศ. 1927) จารึกกฎหมายลักษณะโจร (พ.ศ. 1940) ได้กล่าวถึงไพร่ไว้หลายคำ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2554, หน้า 5) เช่น *ไพร่ฟ้า* หมายถึง ประชาชน ราษฎรสามัญ เป็นไพร่ของฟ้าหรือผู้ปกครอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 32) *ไพร่ฟ้าหน้าปก* หมายถึง ประชาชน (ประเสริฐ ณ นคร อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2554, หน้า 7) พลเมืองที่มีเรื่องเดือดร้อนหรือมีทุกข์ ซึ่งมีความแตกต่างกับ *ไพร่ฟ้าหน้าใส* ซึ่งหมายถึงประชาชนทั่วไป ที่ไม่ได้มีเรื่องเดือดร้อน เป็นต้น

ดังนั้น ไพร่จึงเป็นคำเรียกราษฎรทั่วไปที่ไม่ใช่เจ้า ขุนนางหรือมูลนาย ซึ่งสอดคล้องกับความหมายของคำในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ หนังสืออักษรวิธานศรับท์ของหมอบรัดเลย์ (2514, หน้า 472) อธิบายคำที่เกี่ยวข้องกับไพร่ ดังนี้

1. ไพร่ คือ คนราษฎรที่เปนชาวเมือง, มิใช่ขุนนาง, เปนแต่พลเรือน
2. ไพร่บ้านพลเมือง อาณาประชาราษฎร คือ ขนชาวเมือง มิใช่คนมีบุญมาก เปนพระยา พระ หลวง นั้น
3. ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ราษฎรชาวเมือง คือคนบันดาอยู่ในขอบเขตอาณาของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น

ขณะที่หมอแคสเวล (J. Caswell) ให้ความหมายไพร่ว่า “คนที่มิได้เป็นขุนนางนั้นเรียกไพร่” (J. Caswell, 2544, p. 541) แสดงให้เห็นว่าการรับรู้เรื่องสมาชิกในสังคมที่เป็นบุคคลทั่วไปหรือสามัญชนถูกเรียกว่า “ไพร่” นอกจากคำว่าไพร่จะถูกเรียกสามัญชนแล้ว คำว่า “พลเมือง” มีการถูกใช้แล้วด้วย พลเมืองในยุคจารีต คือ “ราษฎรชาวเมือง, บันดาชายไพร่ที่อยู่ในเมืองมากน้อยเท่าใด, เรียกพลเมืองทั้งสิ้น” (บริดเลย์, 2514, หน้า 464) ดังนั้น ไพร่และพลเมืองจึงเป็นกลุ่มคนสามัญชนที่มีสถานะและความหมายเหมือนกัน

จากความหมายของไพร่ในลักษณะต่างๆ ทำให้เห็นว่าสามารถแบ่งคนในระบบอย่างกว้างๆ ได้ 2 ชั้น (Prince Dilok Nabarath, 2000, pp 31-32) คือ ไพร่-พลเมืองที่เป็นคนสามัญชน กับกลุ่มผู้ทำหน้าที่ควบคุมกำลังคน หรือมูลนาย ซึ่ง

กลุ่มมูลนายเป็นผู้วางระเบียบแบบแผนและกฎเกณฑ์ในการกำหนดสังกัดและความเป็นพลเมืองของไพร่ กลุ่มคนทั้ง 2 กลุ่มต่างมีหน้าที่และพันธะทางสังคมที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์ต่างตอบแทนซึ่งกันและกันที่สัมพันธ์กับลำดับชั้นทางสังคมของคนทั้ง 2 กลุ่ม

ในโครงสร้างของระบบไพร่ของสยาม บุคคลในสังคมจะรวมกันเป็นกลุ่มๆ โดยสังกัดอยู่กับกรมกองต่างๆ หรือเมืองต่างๆ โดยหน่วยต่างๆ ทางการบริหารเหล่านี้จะมีผู้ควบคุม คือ มูลนาย และไพร่ พลเมืองหรือราษฎรต้องขึ้นกับสังกัดมูลนายเหล่านี้ การมีสังกัดตามกรมกองต่างๆ เป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดซึ่งสิทธิและหน้าที่ของสมาชิกในสังคม ดังปรากฏในพระไอยการลักษณะรับฟ้องมาตรา 9 “ มาตราหนึ่ง ราษฎรมาฟ้องร้องด้วยคดีประการใดๆ แลมิได้ตั้งสังกัดมูลนาย อย่างพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดทีเดียว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมูลนายมิได้นั้นแก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง (กัจจ เลียงสังธรรม, 2548, หน้า 265) ดังนั้น การขึ้นสังกัดกับมูลนายจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อสถานะของการเป็นพลเมืองของรัฐในยุคก่อนสมัยใหม่ สิทธิได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตประจำวันของบุคคล สิทธิดังกล่าวจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากรัฐเป็นอันขาด หากผู้นั้นไม่ได้สังกัดมูลนาย การจัดระเบียบเพื่อให้รัฐและสมาชิกในรัฐทราบว่าพลเมืองที่ถูกต้อนั้นตามกฎหมายของรัฐเป็นอย่างไรในระบบไพร่จะกระทำผ่านการสักเลกและการชำระเลก ซึ่งเป็นวิธีการควบคุมกำลังคนรูปแบบหนึ่ง รัฐสามารถจำแนกผู้คนเข้าสังกัด เข้ามูลนายต่างๆ ได้ นอกจากความสัมพันธ์แบบทางการตามกฎหมายในลักษณะนี้แล้ว ยังมีความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการของความเป็นพลเมืองของรัฐ โดยมีผู้หนึ่งที่มีสถานะอยู่เหนืออีกคนหนึ่ง ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงอยู่ในลักษณะของ “ความเป็นฉันมิตรโดยที่อีกฝ่ายหนึ่งมีฐานะต่ำกว่า” (มิตรภาพไม่เท่าเทียมกัน) มิตรภาพที่เกิดขึ้นเป็น “มิตรภาพที่เป็นเครื่องมือ” (instrumental friendship) คือเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การให้ได้ทรัพยากรบางอย่าง ทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติและทรัพยากรทางสังคม (อคิน รพีพัฒน์, 2560, หน้า 101) ความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการระหว่างคนของทั้ง 2 กลุ่มมีนัยของการพึ่งพิงระหว่างกัน มูลนายมีอำนาจเหนือไพร่ในเชิงกฎหมายและอำนาจทางการเมือง ขณะที่ไพร่แม้ว่าจะอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบกว่าทางสังคม แต่ไพร่มีอำนาจในการผลิตอยู่ในมือ อย่างไรก็ตามหากมองความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ โดยมองข้ามรายละเอียดเชิงกฎหมายในขั้นต้นแล้ว ความสัมพันธ์หรือมิตรภาพที่ไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นนั้น คือ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ แม้ว่าไพร่จะมีอำนาจการผลิต แต่ไพร่ยังต้องพึ่งพาความชอบธรรมทางสังคมจากมูลนาย หากไพร่เกิดเรื่องเดือดร้อน ต้องการความช่วยเหลือ ไพร่ต้องร้องขอผ่านมูลนาย ไพร่ไม่สามารถเรียกร้องโดยตรงกับรัฐได้ (ธนศ อารณสุวรรณ, 2549, หน้า 78-91)

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนว่ามีการสักเลก ไพร่เข้ากรมกองหรือไม่ แต่ตามพระราชกำหนดเก่า 34 จ.ศ. 1136 (นันทยา สว่างวุฒิศธรรม, 2525, หน้า 120) สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีระบุให้มีการสักไพร่ โดยให้ระบุอักษรชื่อมูลนายและชื่อเมืองสังกัดไว้ที่ข้อมือของไพร่ รวมทั้งมีการกำหนดโทษถึงขั้นประหารชีวิตสำหรับผู้ที่ทำให้เกิดความผิดในการปลอมสัก (กัจจ เลียงสังธรรม, 2548, หน้า 103) ความรุนแรงของโทษปลอมสัคนั้น ขจร สุขพานิชให้ความเห็นว่าเป็นเพราะ สถานการณ์หลังการเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 ทำให้รัฐที่ก่อตั้งขึ้นภายหลังต้องมีนโยบายเข้มงวดในระบบการควบคุมกำลังคนที่ผ่านการล่มสลายและกำลังรื้อฟื้นขึ้นใหม่ (ขจร สุขพานิช, 2559, หน้า 30-31) แต่หลักฐานการรื้อฟื้นระบบไพร่ขึ้นในสมัยกรุงธนบุรียังคงมีน้อยมาก แต่การแสดงให้เห็นถึงความเข้มงวดและรูปแบบการสักข้อมือที่เริ่มต้นในสมัยนี้เป็นสิ่งบ่งชี้สำคัญที่แสดงให้เห็นว่ารัฐพยายามปรับปรุงกฎเกณฑ์และสร้างระบบไพร่ให้มีประสิทธิภาพและรัดกุมในขณะเดียวกันไพร่พลเมืองหรือราษฎรธรรมดาาก็กลายเป็นพลเมืองของรัฐไปด้วยเช่นกันจากการสักข้อมือและการสังกัดมูลนาย

การสักข้อมือนั้นย่อมเป็นเครื่องมือแสดงสัญลักษณ์ของพลเมืองในระบบไพร่ไปจนตาย แสดงให้เห็นการสังกัดกรมกองของไพร่ ถ้าหากไพร่หลบหนีทางการก็สามารถที่จะติดตามจับกุมกลับมาได้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเคยพบว่าไพร่หลวงล่องมั่วมีรอยสักตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงอธิบายว่า การสักเลกหมายหมู่ตามธรรมเนียมเดิมนั้น มีการสักกลับหลังมือเมื่อเปลี่ยนรัชกาล คือ ถ้ารัชกาลก่อนสักตรงแขนท้องมือ รัชกาลต่อมาสักตรง

แขนข้างหลังมือ รัชกาลต่อไปสักข้างท้องมืออีก ซึ่งการสักเลกนั้นยังคงใช้ต่อมาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มมีการสักเป็นรูปตราจกักรที่ต้นแขน (นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, 2525, หน้า 122) สัญลักษณ์การสักต่างๆ ที่แสดงถึงการสังกัดมูลนาย กรมกองต่างๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญของการยืนยันตัวตนในฐานะสมาชิกของรัฐตามกฎหมาย อย่างไรก็ตามสัญลักษณ์ดังกล่าวก็มีความไม่แน่นอน หรือมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน การย้ายกรมกองหรือย้ายสังกัดมูลนายจะนำไปสู่การสักสัญลักษณ์ใหม่ การสักจึงเป็นการผูกพันผู้คนเข้ากับรัฐก่อนสมัยใหม่รูปแบบหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรอาศัยขุนนาง มูลนายช่วยควบคุมและดูแลรักษาไพร่พลเมือง ดังนั้น การแสดงสถานะความเป็นพลเมืองในลักษณะทางการ คือ บุคคลต้องได้รับการสักและจำแนกกรมกอง ซึ่งบุคคลนั้นๆ จะถูกจัดทะเบียนลงทะเบียนทางว่าวส่งให้กับส่วนกลางไว้ตรวจสอบ

อย่างไรก็ตาม สภาพบุคคลตามกฎหมายเริ่มนับตั้งแต่เกิดแล้วความเป็นไพร่จึงมีมาแต่กำเนิดด้วย แม้จะยังมิได้รับการสักหรือจัดเป็นไพร่ก็ตาม โดยการจัดขึ้นกรมกองตามสังกัดของฝ่ายบิดาและมารดาตั้งแต่อายุ 9 ปีส่วนครอบครัวผู้ที่มีศักดินา 400 ไร่ขึ้นไปนั้นได้รับการยกเว้นจากการจำแนกแยกแยะขึ้นกรมกองตามการแบ่งในพระอัยการบานแผนก (กำจร เลี้ยงสัจธรรม, 2548, หน้า 216-217) ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (2559, หน้า 120) อธิบายว่าการที่เรียกว่าอัยการบานแผนกนั้นเกี่ยวข้องกับการแบ่งปันลูกกัน บังคับให้มีการทำทะเบียนทางว่าวไพร่ไว้ใช้สำหรับทำราชการ มีบัญชีสำมะโนครัว และระบบเลข การกำหนดรูปแบบการแบ่งปันคนดังกล่าวตั้งแต่เด็กจึงเป็นการช่วยเหลือให้รัฐทราบจำนวนและจัดซื้อจัดจ้างระหว่างกรมกองต่างๆ ในการชำระเลก อย่างไรก็ตาม ระบบดังกล่าวก็น่าจะมีปัญหาภายในระบบไม่น้อย เนื่องจากการที่มีการกระจายกลุ่มควบคุมกำลังคนย่อมทำให้มีการเบียดบัง ปกปิดบัญชีไพร่ด้วย รัฐจึงมีการกำหนดโทษต่อความผิดดังกล่าวด้วย

จากการสักเลกและชำระเลก รวมไปถึงการจัดแบ่งกำลังคนตามพระอัยการบานแผนกทำให้เห็นว่า การขึ้นสังกัดกรมกองต่างๆ ทำให้ราษฎรหรือพลเมืองถูกจัดแบ่งออกไปประจำยังหน่วยงานต่างๆ ทั้งในเขตเมืองหลวงและหัวเมือง แม้ว่าการศึกษาเกี่ยวกับระบบไพร่จะมีการแบ่งแยกประเภทไพร่ออกเป็นประเภทต่างๆ (ไพร่หลวงและไพร่สม) แต่การชำระเลกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชแสดงให้เห็นว่าการแบ่งแยกไพร่ออกเป็นประเภทต่างๆ นั้นไม่ได้กระทำอย่างเข้มงวดมากนัก หากแต่คำนึงถึงอรรถประโยชน์ที่รัฐพึงจะได้รับจากการควบคุมกำลังคนมากกว่า การอาศัยมูลนายและขุนนางช่วยควบคุมกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพเป็นส่วนสำคัญในการเข้าถึงและระบุดัตนคนของรัฐ ขณะที่พลเมืองทั่วไปที่ไม่ได้รับการสักหรือเป็น “คนข้อมือขาว” บรรดามูลนายและขุนนางต้องพยายามรวบรวมคนเหล่านี้เข้าระบบให้ได้มากที่สุดโดยพระมหากษัตริย์ทรงอนุญาตให้ (นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, 2525, หน้า 29)

1. แจกจ่ายไพร่สังกัดกรมกองต่างๆ ให้ขุนนางควบคุมดูแล
2. ให้เจ้าเมืองต่างๆ รวบรวมไพร่ที่ไม่มีสังกัด และหลบหนีอยู่ตามหัวเมือง สักเป็น “คนหลวง” หรือไพร่หลวง
3. พระราชทานไพร่ให้เจ้านาย เพื่อเป็นไพร่สม
4. ให้มูลนายรวบรวมไพร่ไม่มีสังกัด สักเป็นไพร่สมได้ แต่ห้ามไม่ให้แก่งแย่ง และเบียดบังไพร่มีสังกัดแล้วของมูลนายอื่นเป็นของตน

ความยืดหยุ่นทางกฎหมายแสดงให้เห็นว่าแม้จะมีการกำหนดการจัดแบ่งลูกหมู่เข้ากรมกองต่างๆ ตั้งแต่เด็ก แต่ในความเป็นจริงแล้ว รัฐไม่สามารถจะกำหนดอย่างเคร่งครัดตามกฎหมายได้ เนื่องจากการขาดเครื่องมือในการตรวจสอบประชากร รวมไปถึงการหลีกเลี่ยงการสักของพลเมืองด้วย ทำให้รัฐมีข้อจำกัด แม้ว่ารัฐต้องการสักพลเมืองเข้าระบบเป็นไพร่หลวง แต่รัฐก็ต้องอาศัยมูลนายและขุนนางช่วยดูแลงานราชการ การยอมให้มีการสักไพร่สมสำหรับมูลนายและขุนนางจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้เกิดแรงจูงใจต่อมูลนายและขุนนางในการชวนชวนรวบรวมกำลังคนเข้าระบบให้มากที่สุดเท่าที่สามารถทำได้ แม้แต่วิธีการนอกแบบแผนเพื่อควบคุมและแสวงหากำลังคนอย่างการอนุญาตให้มูลนายและขุนนางช่องสุ่มกำลังคนในป่า รัฐในช่วงต้นรัตนโกสินทร์อนุญาตให้สามารถทำได้จนกระทั่งเลิกไปใน พ.ศ. 2367 (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555, หน้า 69) เมื่ออำนาจของรัฐสามารถขยายครอบคลุมทั้งกำลังคนได้มากขึ้น รวมไปถึงการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ เข้าไปยังพื้นที่ราบสูงโคราชและที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงในทศวรรษที่ 1830 (โคะฮิซึมิ จุงโกะ, 2560, หน้า 95-96)

สถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายของราษฎรไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันทีเมื่อพวกเขาเกิดในพระราชอาณาจักร แต่ความเป็นพลเมืองในระบบไพร่เกิดขึ้นอย่างแท้จริงเมื่อพลเมืองถูกนำเข้าระบบแล้ว ลักษณะดังกล่าวจึงส่งผลให้ในเวลาต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนรูปของรัฐบาลราชธานีไปสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่รัฐบาลสยามที่มีรูปลักษณะของรัฐสมัยใหม่เป็นพื้นฐาน รัฐต้องการข้อมูลเชิงประจักษ์ที่แน่นอนทั้งเขตแดนและประชากรทำให้ทั้งสยามและชาติมหาอำนาจต้องประสบกับความสับสนในการระบุตัวตนคนของรัฐและกลายเป็นปัญหาระหว่างประเทศทั้งในระดับรัฐและคนเล็กคนน้อยในพื้นที่ต่างๆ เป็นอย่างมาก

ไพร่กับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพลเมืองเชิงชาติพันธุ์

ประชากรของสยามนอกจากชาวสยามเองแล้ว นับตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ โครงสร้างประชากรของสยามประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์ ทั้งที่เป็นชาวพื้นเมืองท้องถิ่นซึ่งอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ หรือแม้แต่ถูกกวาดต้อนเข้ามายังสงครามระหว่างอาณาจักรสยามกับอาณาจักรอื่นๆ รอบข้าง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชนที่เข้ามาทำการค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยามเป็นชุมชนถาวรขึ้น กลุ่มคนเหล่านี้ประกอบไปด้วยชาติพันธุ์ที่หลากหลายทั้งมอญ ลาว เขมร จีน แขก รวมทั้งชาวตะวันตก เป็นต้น ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีความสัมพันธ์ในสังคมหลายรูปแบบ ทั้งมีกลุ่มที่ถูกดูดกลืนเข้าสู่ระบบไพร่โดยตรงและกลุ่มที่ถูกผูกพันเข้ากับระบบไพร่ทางอ้อม โดยรัฐสยามจะเป็นผู้กำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ซึ่งเป็นการตอกย้ำถึงภาวะสิ้นไหลของความเป็นพลเมืองของรัฐก่อนสมัยใหม่ที่เด่นชัดมากขึ้น

ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในสังคมสยามสามารถสังเกตได้จากบันทึกข้อมูลประชากรของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสยาม ทั้งที่เป็นบาทหลวง นักการทูต และนักเดินทาง ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มักจะทำการศึกษาข้อมูล คุณลักษณะของทั้งประชากรและลักษณะทางกายภาพของสยาม

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบข้อมูลประชากรในสยามจากบันทึกของคอร์วฟอร์ด, บาทหลวงปาเลกัว และเซอร์จอห์น เบาว์ริง

แหล่งข้อมูลและชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ถูกบันทึก	เอกสารของคอร์วฟอร์ด	เล่าเรื่องกรุงสยามของมองเซญอร์ ปาลเลกัวซ์	ราชอาณาจักรและราษฎรสยามของเซอร์จอห์น เบาว์ริง (ใช้ข้อมูลของปาลเลกัวซ์)
สยามหรือไทย	4,200,000 คน	1,900,000 คน	1,900,000 คน
ลาว		1,000,000 คน	1,000,000 คน
มอญ	42,000 คน	50,000 คน	50,000 คน
เขมร	50,000 คน	500,000 คน	500,000 คน
มลายู	15,000 คน	1,000,000 คน	1,000,000 คน
จีน	700,000 คน	1,500,000 คน	1,000,000 คน
กะเหรี่ยง ของ ละว้า	ไม่ปรากฏข้อมูล	50,000 คน	50,000 คน
รวม	5,142,000 คน	6,000,000 คน	6,000,000 คน อย่างไรก็ตามเซอร์จอห์น

			เบาว์ริงให้ความเห็นว่าข้อมูลอาจคลาดเคลื่อนและเขาประเมินจำนวนประชากรของสยามไว้ที่ประมาณ 4,500,000 – 5,000,000 คน
--	--	--	--

ที่มา: จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด ประมวลเอกสารทางราชการเกี่ยวกับการเดินทางมาสู่กรุงสยามของ ดร. จอห์น ครอว์ฟอร์ด โดยคำสั่งรัฐบาลอินเดียเมื่อปี พ.ศ. 2364, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ ใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้าบุนนาค), (2555), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เล่มที่ 1 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา), หน้า 763.; มองเซญอร์ ปาลเลอกัวซ์ (2549), *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, พิมพ์ครั้งที่ 3, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (นนทบุรี: ศรีปัญญา), หน้า 28. และ เซอร์จอห์น เบาว์ริง, (2547), *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เล่มที่ 1*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญญิกา ศรีอุดม, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), หน้า 103.

จากข้อมูลบันทึกต่างๆ ตามตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่าสังคมสยามมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ จำนวนตัวเลขของประชากรซึ่งแม้จะไม่ได้ถูกต้องอย่างแท้จริง เพราะ ในสมัยนั้นการสำมะโนประชากรยังไม่เกิดขึ้น แต่ในความเห็นของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสยามก็ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันทั้งหมด สยามไม่ได้เป็นดินแดนที่เป็นเอกาติพันธุ์ แต่เป็นดินแดนพหุชาติพันธุ์ อองรี มูโอด นักเดินทางชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางเข้ามาในสยามภายหลังเซอร์จอห์น เบาว์ริงในปี พ.ศ. 2401 ได้บันทึกไว้ว่าสังคมสยามไม่ได้เป็นสังคมเพียงเชื้อชาติเดียว ชาวจีนเป็นที่ยอมรับนับถือในประเทศสยามมีจำนวนประมาณหนึ่งในห้าของประชากร อีกสองส่วนประกอบด้วยชาวมลายู เขมร ลาว และมอญ เป็นต้น โดยมีชาวสยามหรือไทยแท้มีไม่ถึง 2,000,000 คน ซึ่งแต่ละเชื้อชาติมีวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มตน (อองรี มูโอด, 2558, หน้า 20) กลุ่มชนต่างๆ ที่เข้ามาอยู่ในสยามมีทั้งที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานกันอยู่ถาวรและมาในลักษณะสัญจร กลุ่มคนเหล่านี้มีทั้งที่ถูกกลืนเข้ามาในระบบไพร่โดยตรงและกลุ่มที่ควบคุมนอกระบบไพร่ ซึ่งรัฐสยามในยุคก่อนสมัยใหม่มีวิธีการควบคุมแตกต่างกันไป

สำหรับกลุ่มชนที่ถูกดึงเข้าสู่ระบบไพร่โดยตรงส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนที่เป็นชาวพื้นถิ่นจากดินแดนรอบๆ สยาม ซึ่งมีทั้งที่ถูกสยามกวาดต้อนเข้ามาและอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ของสยาม ซึ่งมีชาวลาว ชาวมอญ ชาวเขมร เป็นต้น กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เมื่ออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานหรือถูกกวาดต้อนเข้ามาแล้วจะถูกจัดทำบัญชีเช่นเดียวกับไพร่เดิมของในแต่ละพื้นที่ ทั้งในเขตเมืองหลวงและหัวเมืองต่างๆ ซึ่งกลุ่มชนเหล่านี้จะถูกรัฐมอบหมายให้ทำหน้าที่ต่างๆ คล้ายคลึงกับไพร่ โดยจะมีการแต่งตั้งนายกองซึ่งเป็นคนที่ได้รับความเคารพในกลุ่มชาตินั้นๆ ทำการควบคุม นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งอื่นๆ อีกหลายตำแหน่งเพื่อรับผิดชอบงานแต่ละด้านที่ได้รับจากรัฐ บัญชีที่ถูกจัดทำขึ้นจะมีการระบุข้อมูลว่านายกองจะต้องเก็บส่วยจากไพร่ในกองของตน ไพร่ในกองนั้นๆ เป็นคนชาติพันธุ์ใด โครงสร้างการปกครองในการควบคุมกลุ่มคนเหล่านี้มีการจัดลำดับชั้น โดยเจ้าเมืองที่กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ไปตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ ในกรณีของไพร่ลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาหลังการสงครามเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369-2371 จะถูกจัดสรรแบ่งกันไปยังมูลนายส่วนหนึ่งเพื่อเป็นการพระราชทานความดีความชอบในราชการ กลุ่มนี้ก็จะขึ้นเป็นไพร่สม เช่น การเป็นไพร่สมของเจ้าเมืองและกรมการเมือง เป็นข้าพระหรือเลกโยมพระสงฆ์ เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งก็จะถูกโอนเข้าเป็นไพร่หลวง ตั้งเป็นกองลาวปฏิบัติงานตามที่หลวงมอบหมายให้ ซึ่งไพร่ลาวเหล่านี้ก็จะมีการตั้งกองลาวปกครองกันตามแผนผังข้างต้น ซึ่งหน้าที่ของไพร่เหล่านี้มีทั้งส่วยต่างๆ เช่น ส่วยผลไร่ ส่วยฝาง ส่วยทอง เป็นต้น (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541, หน้า 136-151) ซึ่งกองลาวได้

กลายเป็นกำลังสำคัญในการผลิตสินค้าเพื่อป้อนสู่ตลาดโลกทั้งส่งไปจีนและหัวเมืองท่าที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ อย่างสิงคโปร์และปีนังของอังกฤษ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2558, หน้า 71) นอกจากนี้ไพร่ลาวเหล่านี้ยังได้รับการเกณฑ์แรงงานตามกิจการต่างๆ ของรัฐ เช่น การปฏิสังขรณ์วัด ซ่อมแซมพระราชวัง รวมไปถึงเป็นกำลังรบให้กับรัฐด้วย โดยกองลาวเมืองพนัสนิคมเป็นหนึ่งในกองกำลังสำคัญของสยามในการปราบปรามหัวเมืองฉะเชิงเทราในปี พ.ศ. 2391 (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 255, หน้า 1357)

นอกจากกลุ่มชาวลาวแล้ว กลุ่มชนพื้นถิ่นที่มีความใกล้ชิดทางชาติพันธุ์กับชาวสยาม คือ ชาวมอญ นับตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยารัฐบาลสยามจัดให้พวกมอญที่อพยพเข้ามาอยู่รวมกันและตั้งผู้นำชาวมอญดูแลกันเอง โดยผู้นำมอญจะได้รับมักได้รับตำแหน่งขุนนางในตำแหน่ง พระยารามจักรวงศ์ ซึ่งถือกันว่าเป็นตำแหน่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่เทียบเท่าเสนาบดีจตุสดมภ์และมักเรียกกันว่าเป็นจักรมอญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญกับกลุ่มชนนี้อย่างมากในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ในกฎหมายตรา 3 ดวงได้จัดไพร่มอญอยู่ในฝ่ายทหาร โดยพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองได้กำหนดให้ไพร่มอญอยู่ในสังกัดกรมอาชามอญ มีเจ้าพระยามหาโยธา ถือศักดินา 3,000 ไร่เป็นเจ้ากรมใหญ่ แบ่งส่วนกองมอญต่างๆ ออกเป็นกรมตั้งทองซ้าย มีพระยาเกียรติเป็นเจ้ากรม กรมตั้งทองขวา มีพระยารามเป็นเจ้ากรม กรมดาบสองมือ มีพระยานครอินทร์เป็นเจ้ากรม กรมอาทมาตซ้ายมีพระยาภักดีสงครามเป็นเจ้ากรม และกรมอาทมาตขวามีพระยารัตนจักรเป็นเจ้ากรม (กำจร เลี้ยงสังธรรม, 2548, หน้า 191 และนิติ เอื้อยศรีวงศ์, 2550, หน้า 449-451) อาจจะกล่าวได้ว่าชาวมอญเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากตลอดเวลา ซึ่งในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นกลุ่มชาวมอญอพยพเข้าสู่สยามเป็นจำนวนมาก ปี พ.ศ. 2318 ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มีชาวมอญอพยพเข้ามาถึง 10,000 คน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีชาวมอญอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมากถึง 40,000 คน เนื่องจากหนีการกดขี่และการเกณฑ์แรงงานในราชอาณาจักรอังวะ (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541, หน้า 72) ซึ่งชาวมอญเหล่านี้จะถูกจัดแบ่งเป็นหน่วยต่างๆ และกลืนเข้าสู่ระบบไพร่ นับตั้งแต่สมัยธนบุรีเป็นต้นมาไพร่ชาวมอญจะถูกจัดเข้าเป็นไพร่หลวงทั้งหมด ไม่ให้ขึ้นไปสังกัดมูลนาย แสดงให้เห็นความสำคัญของการเป็นกำลังสำคัญของพระมหากษัตริย์ ซึ่งชาวมอญเหล่านี้จะถูกจัดแบ่งไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ เช่น เมืองสามโคก ซึ่งเป็นพื้นที่อาศัยเดิมของชาวมอญในยุคอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นที่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก ทำให้พระมหากษัตริย์สามารถเรียกใช้กองกำลังดังกล่าวได้ง่าย ไพร่มอญนอกจากจะเป็นกองกำลังสำคัญของพระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการเป็นแรงงานก่อสร้าง เช่น ในปี พ.ศ. 2357 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์เป็นแม่กองสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ โดยโปรดให้กองมอญที่มีพระยาแจ้งเป็นผู้ควบคุมเป็นกำลังส่วนหนึ่งในการสร้างเมืองและลงไปตั้งถิ่นฐาน เจ้าเมืองที่ได้รับการแต่งตั้งก็เป็นชาวมอญในตำแหน่งพระยานครเขื่อนขันธ์ รามัญชาติเสนาบดีศรีสิทธิสงครามเป็นผู้รักษาเมือง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2555, หน้า 477) หรือแม้แต่การเป็นกำลังสำคัญของกลุ่มการเมืองต่างๆ ในการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง โดยเฉพาะปลายสมัยธนบุรี กลุ่มชาวมอญได้แตกแยกออกเป็นกลุ่มสังกัดของพระเจ้ากรุงธนบุรีและกลุ่มขุนนางของเจ้าพระยาจักรี ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญในการแย่งชิงยึดอำนาจระหว่างกลุ่มการเมืองทั้ง 2 ฝ่าย (นิติ เอื้อยศรีวงศ์, 2550, หน้า 452-454)

นอกจากกลุ่มชาวลาวและชาวมอญที่ถูกจัดเข้าสู่กรมกองในระบบไพร่แล้ว ตามกฎหมายตรา 3 ดวงยังมีการระบุถึงหน่วยงาน กรมกองที่มีไพร่หรือคนในสังกัดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กัน เช่น กรมอาชามอญ มีพระราชวังสรรเป็นผู้นำบัญชา กรมญี่ปุ่น มีพระเสนาภิมุขเป็นผู้นำบัญชา เป็นต้น (กำจร เลี้ยงสังธรรม, 2548, หน้า 188, 195) ขณะที่ในฝั่งขุนนางพลเรือนตามพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนมีการระบุถึงตำแหน่งขุนนางที่มีชาติพันธุ์อื่นๆ นอกจากสยามด้วย เช่น ในกรมท่า มีการแบ่งการควบคุมชาวจีนและกลุ่มชาติแขกออกเป็นกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา โดยกรมท่าขวามีพระจุฬาราชมนตรีเป็นผู้บังคับบัญชา หน้าที่ของกรมท่าขวา คือ การดูแลการค้าและสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างประเทศที่มาจากตะวันตกหรือฝั่งขวาของอ่าวไทยและประชาคมแขกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามด้วย (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2550, หน้า 82) รวมทั้งดูแลควบคุมกลุ่มประชาคมมุสลิมทั้งในพระนครและชานพระนคร ซึ่งเป็นกลุ่มมุสลิมทั้งที่ถูกกวาดต้อนและอพยพเข้ามา โดยจะปกครองผ่าน

ผู้นำชุมชนที่เรียกว่า หะยี (Haji) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ทางศาสนาและผ่านการแสวงบุญ ณ นครเมกกะมาแล้วจะได้รับการเลือกจากชุมชนขึ้นเป็น โต๊ะครู หรือ โต๊ะอิหม่าม ของแต่ละชุมชน ขณะที่ในส่วนของการกระทำช้ายมีหลวงโซฎีกราชเศรษฐีเป็นผู้บังคับบัญชาทำหน้าที่ดูแลการค้าและสัมพันธ์มิตรจากฝั่งช้ายของอ่าวไทยและดูแลประชาคมชาวจีน ชาวมุสลิมในระบบการปกครอง

ภายในระบบไพร่ของสยามเองแสดงให้เห็นความหลากหลายของชาติพันธุ์ต่างๆ จำนวนมาก รัฐก่อนสมัยใหม่ไม่ได้คำนึงถึงปัญหาชาติพันธุ์ในระบบราชการของรัฐเลย ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความต้องการกำลังคนของรัฐเนื่องมาจากการขาดแคลนกำลังคนหลักสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 ผู้คนจำนวนมากถูกกวาดต้อนไปพม่า และภาวะประชากรเบาบางในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายของคนอยู่ตลอดเวลาทั้งที่สมัครใจและไม่สมัครใจ นอกจากปัจจัยทางกายภาพแล้ว รากฐานทางความคิดดั้งเดิมของจารีตประเพณีที่อธิบายไปแล้วข้างต้นยังส่งเสริมให้รัฐก่อนสมัยใหม่ของสยามเปิดรับกลุ่มคนชาติพันธุ์ต่างๆ เข้าสู่ระบบโครงสร้างของรัฐเป็นจำนวนมาก ความหลากหลายของชาติพันธุ์ในรัฐราชาธิราชยังเป็นการส่งเสริมพระบารมีของพระมหากษัตริย์

กลุ่มชนอื่นๆ ที่เข้ามาในสยาม แต่ไม่ได้ถูกควบคุมในระบบไพร่โดยตรงทั้งหมดที่เด่นชัด คือ กลุ่มชาวจีนอพยพ กลุ่มชนกลุ่มนี้สยามนับเป็นคนต่างประเทศ และคำว่าคนจีนหมายถึงคนที่มิใช่คนไทย หากไปสักข้อมือเป็นเลขจีน ขึ้นทะเบียนในระบบไพร่ก็จะนับว่าเป็นคนไทย ต้องทำราชการ เช่น การเสียส่วยเช่นเดียวกับไพร่อื่นๆ จีนที่สังกัดกรมกองเหล่านี้จะอยู่ภายใต้การปกครองของกรมท่าช้าย เป็นการปกครองโดยกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน อย่างไรก็ตามการปกครองชาวจีนโดยกรมท่าช้ายมักทำได้ไม่ทั่วถึง จึงปรากฏชาวจีนนอกระบบเป็นจำนวนมาก ซึ่งชาวจีนกลุ่มหลังนี้ต้องดูแลตัวเองหรือฝากตัวเข้ากับกลุ่มอำนาจท้องถิ่นในหัวเมืองต่างๆ หรือสุดท้ายแล้วกลุ่มชาวจีนเหล่านี้จะจับกลุ่มรวมตัวกันเป็นกลุ่มสมาคมลับเพื่อต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบพวกตน (นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, 2525, หน้า 217-218) การปกครองชาวจีนกลุ่มนี้เพื่อป้องกันความวุ่นวาย รัฐบาลจะจัดตั้ง “นายอำเภอจีน” และ “ปลัดจีน” เพื่อปกครองดูแลชาวจีนในแต่ละชุมชน ซึ่งหน้าที่ของนายอำเภอจีนและปลัดจีนมีอำนาจในการตัดสินคดีความเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่ชาวจีน และดูแลจัดการเรื่องการผูกมัดเพื่อจัดทำระบบบัญชีและการเก็บเงิน “ค่าผูกมัด” (ศรีศักดิ์ ชูสวัสดิ์, 2524) ส่งให้แก่รัฐบาล นอกจากการจัดการดูแลตามระบบแล้ว ยังมีวิธีการแบบไม่เป็นทางการด้วย คือ การเลี้ยงฮ้าง (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2551, หน้า 306-320) ซึ่งหมายถึงการยอมรับให้กลุ่มชาติพันธุ์ปกครองตนเองอย่างไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ. 2398 แล้ว รัฐบาลสยามได้จัดตั้ง “ศาลคดีจีน” ขึ้นในกรมท่าช้าย เพื่อช่วยเหลือความขัดแย้งทางธุรกิจของชาวจีนมากขึ้นจากการขยายตัวของธุรกิจการค้า โดยเป็นศาลที่ตัดสินคดีความทั่วไปและคดีแพ่งที่คู่กรณีเป็นชาวจีนทั่วราชอาณาจักรโดยใช้ภาษาจีนและขนบธรรมเนียมประเพณีจีนในการพิจารณาตัดสิน ยกเว้นคดีอาญาที่ยังคงให้ขึ้นศาลสยาม แต่การตั้งหน่วยงานดังกล่าวก็ไม่สามารถดูแลควบคุมปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทั่วถึง ในเวลาต่อมารัฐบาลสยามจึงตั้ง “กงสุลจีนในบังคับสยาม” ขึ้นตามหัวเมืองต่างๆ เพื่อปกครองและตัดสินคดีความต่างๆ ของชาวจีน หากกงสุลจีนในบังคับสยามไม่สามารถจัดการได้สามารถส่งมายังศาลคดีจีนในกรุงเทพฯ ได้ นอกจากจะเป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยแล้ว ยังเป็นการป้องกันไม่ให้ชาวจีนไปจดทะเบียนเข้าเป็นคนในบังคับต่างประเทศกับกงสุลของชาติตะวันตก (สายชล สัตยานุรักษ์, 2558, หน้า 74)

ดังนั้น กลุ่มชาวจีนจึงสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวจีนที่สามารถแทรกซึมเข้าสู่ระบบศักดินาในสยามได้ กลุ่มคนเหล่านี้ได้รับบรรดาศักดิ์และตำแหน่งขุนนางในราชสำนัก มีโอกาสได้สัมผัสวัฒนธรรมประเพณีชั้นสูงของสยามอย่างใกล้ชิด และช่วยอำนวยความสะดวกทางเศรษฐกิจให้กับตัวเองได้สะดวกมากขึ้นจากความใกล้ชิดกับชนชั้นนำ จอห์น ครอว์เฟอร์กล่าวถึงชาวจีนที่เขาพบเห็นในสยามว่าชาวจีนที่เข้ากับชนชั้นนำจะประกาศตัวเป็นพุทธมามกะ แต่งานกับหญิงชาวสยาม บวชพระและสละธรรมเนียมแบบจีนทิ้งไป ขณะที่ชาวจีนอีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มชาวจีนผูกมัด ซึ่งเป็นกลุ่มที่รัฐจะปกครองทางอ้อมตามที่อธิบายข้างต้น ชาวจีนกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ก้ำกึ่งระหว่างรูปแบบเศรษฐกิจยังชีพและเศรษฐกิจเพื่อการตลาด พวกเขาจะได้รับโอกาสในการประกอบอาชีพที่อิสระกว่าไพร่ในระบบปกติ ทั้งอาชีพการทำเหมือง ทำไร่ไถนา ไร่

พริกไทย ทำน้ำตาล หรือแม้แต่การเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นต้น ซึ่งมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นเศรษฐกิจการค้าของสยาม ขณะเดียวกันชาวจีนกลุ่มหลังสามารถที่จะรักษาเอกลักษณ์ของตนได้ยาวนานกว่าชาวจีนกลุ่มแรกที่เข้าไปอยู่ในการปกครองโดยตรงของรัฐบาลสยาม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555, หน้า 98-102)

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่นำมาอธิบายในหัวข้อนี้ไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดที่ปรากฏบนหน้าประวัติศาสตร์สังคมของสยาม กลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ข่า พม่า ตองซู่ หรืออื่นๆ ยังถูกนำเข้าสู่ระบบไพร่ของสยามทั้งในรูปแบบทางการและไม่เป็นทางการ แต่จากข้อมูลต่างๆ ช่างต้นแสดงให้เห็นว่าความจำเป็นของการยอมรับความหลากหลายของชาติพันธุ์ของผู้คน ทั้งสาเหตุทางกายภาพและอุดมการณ์

สรุปผลการศึกษา

ลักษณะพื้นฐานของการขาดแคลนกำลังคนและการมีประชากรเบาบางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความต้องการกำลังคนจึงส่งผลให้สังคมสยามเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายชาติพันธุ์ การแบ่งแยกพลเมืองที่ขีดเส้นแบ่งระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ตามสัญชาติจึงเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นในรัฐยุคก่อนสมัยใหม่ อุดมการณ์ของรัฐที่มีพื้นฐานจากศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดจากพุทธศาสนา รัฐจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งของผู้ปกครองในการบำเพ็ญเพียร การให้ความเมตตาต่อประชากรทุกชาติทุกเผ่าพันธุ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างบุญบารมีของผู้ปกครอง การปกครองอย่างยืดหยุ่นในระบบไพร่จึงเปิดพื้นที่ให้รัฐสร้างความชอบธรรมในการแสวงหากำลังคนทั้งการตั้งเมืองและการกวาดต้อนผู้คนเข้ามาภายในรัฐเพื่อเป็นกำลังทั้งในกิจการความมั่นคงของราชอาณาจักรและปัจจัยทางเศรษฐกิจ

เบนดิทท์ แอนเดอร์สัน (2552, หน้า 299-311) ได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชากรในรัฐแบบจารีตว่า ราชอาณาจักรหรือตัวรัฐจารีตเองถูกนิยามด้วยศูนย์กลางและผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์ สมาชิกภาพของราชอาณาจักรถูกผูกพันเข้าด้วยกันกับระบบไพร่หรือการควบคุมแรงงานเป็นสำคัญ ราษฎรหรือพลเมืองไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดทั้ง สยาม/ไทย ลาว มอญ เขมร ขแมร์ จีน ฯลฯ ซึ่งตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากินในราชอาณาจักรถือเป็นคนในบังคับของพระมหากษัตริย์ทั้งหมด คนเหล่านี้อาจจะเป็นกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ดั้งเดิมอยู่แล้วหรือถูกกวาดต้อนและอพยพเข้ามาเป็นระลอกๆ ถึงแม้ว่าแต่ละกลุ่มจะรักษาเอกลักษณ์ ขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเอาไว้ เรื่องเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งสำคัญ ดังนั้น ความสำคัญของความเป็นพลเมืองในรัฐจารีตใดรัฐหนึ่ง คือ การจงรักภักดีต่อผู้ปกครองหรือ มุลนาย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นมุลนายสูงสุดของระบบความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณธิการ). (2548). กฎหมายตรา 3 ดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองแก้ไข

ปรับปรุงใหม่ เล่ม 1-3. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

จุโทะ, โคะอิซึมิ. (2560). การแผ่ขยายอำนาจของรัฐสยามในสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์. (อาทิตย์ เจริญรัตน์ ตัดพิมพ์).

ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 38 ฉบับที่ 4 กุมภาพันธ์.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. (2550). ขุนนางกรมท่าขวา: การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2135-

2435. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ 2.

ชัย เรื่องศิลป์. (2517). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย 2325-2435 ตอนที่ 1 ด้านสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, พิมพ์ครั้งที่

2.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม และบรรเจิด อินทุจันทร์ยง. (2523). พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม (ผู้ถวายชีวิตรักษาแผ่นดินอีสาน). กรุงเทพฯ: วชิรพันธ์การพิมพ์.

เตือนใจ ไชยศิลป์. (2536). ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, (ข้า บุนนาค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เล่มที่ 1-2. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2549). ความคิดการเมืองไพร่กระจุกที่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

ธิดา สาระยา. (2538). มัณฑะเล: นครราชธานีศูนย์กลางแห่งจักรวาล. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

นันทิยา สว่างวุฒิธรรม (2525). การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร(พ.ศ. 2325-2448) (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2532). ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ. *สายธารแห่งความคิด*. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์สวย.

_____. (2550). การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: มติชน, พิมพ์ครั้งที่ 9.

_____. (2555). ปากไก่และใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, พิมพ์ครั้งที่ 4.

บรัดเลย์, แดน ปีช. (2514). หนังสืออักขราภิธานศรับท์ (Dictionary of the Siamese Language). (หัด แปล). พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

บังอร ปิยะพันธุ์ (2541). ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.

เบาว์ริง, จอห์น, เซอร์. (2547). ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่มที่ 1-2. (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2561). อัตลักษณ์เอกสาร: วงศาวิทยาการควบคุมประชากรของประเทศไทย. เชียงใหม่: ศูนย์บริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ปาลเลกซ์, มงเซญอร์. (2549). เล่มเรื่องกรุงสยาม. (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล). นนทบุรี: ศรีปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 3

มุโตร์, อองรี. (2558). บันทึกการเดินทางขององรี มุโตร์ในสยาม กัมพูชา ลาวและอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ. (กรรณิกา จรรย์แสง แปล). กรุงเทพฯ: มติชน.

ราชบัณฑิตยสถาน, สำนัก. (2554). ความรู้ในประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1 ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

รีด, แอนโทนี. (2548). เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ. 1450-1680. (พงษ์ศรี เลชะวัฒนะ แปล, ท่านผู้หญิงวรรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, พรณงาม เก้าธรรมสาร บรรณาธิการ). เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ศรีศักดิ์ ชูสวัสดิ์. (2524). ผู้กบฏ: การจัดเก็บเงินค่าแรงงานเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต) ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิวศิลป์ จั๊ญเจริญ. (2561). คนเอเชียในบังคับต่างประเทศกับการสร้างความเป็นพลเมืองของสยามสมัยใหม่. *หนังสือรวมบทความการประชุมวิชาการบัณฑิตศึกษาระดับชาติ สรรพศาสตร์ สรรพศิลป์ ประจำปี 2561*. 264-285. สืบค้นจาก

http://arts.tu.ac.th/graduate/s2/s2_04.pdf

สมชาย ปริชาศิลปกุล. (2554). 100 ปี แห่งสยามไทย ตอนที่ 1. *วิภาษา*, ปีที่ 5 ฉบับที่ 5 ลำดับที่ 37, 16-22.

- สายชล สัตยานุรักษ์. (2558). ประวัติศาสตร์รัฐไทยและสังคมไทย: ครอบครัวยุคใหม่ ชุมชน ชีวิตสามัญชน ความทรงจำและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุภรณ์ โอเจริญ (2541). มอญในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- เสนีย์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. (2559). กฎหมายสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2559.
- เสาวภา ภาวะพลูดี. (2522). ปัญหาการปกครองของไทยในพระศตวรรษที่สิบสามและหัวเมืองลาว ระหว่างปี พ.ศ. 2431-2446 (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อคิน รพีพัฒน์. (2560). พระมหากษัตริย์-ขุนนาง: นายไพร่ในโครงสร้างสังคมไทยยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์. (สายพิน ศุพุท มงคล แปล). กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2560.
- อรรณพ นพดารา. (2520). การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อัจฉราพร กุมพิตสมัย. (2529). ประวัติศาสตร์สังคมไทย: การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
- อัญชลี สุสายัณห์. (2552). ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- เอนก มากอนันต์. (2550). แนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอี่ยมพร ศรสวรรณ. (2548). การรับรู้เรื่องชาวจีนของชนชั้นนำทางการเมืองไทย พ.ศ. 2438-2475 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แอนเดอร์สัน, เบเนดิก. (2552). ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม. (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการแปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 2.
- ไฮน์-เกลเดิร์น, รอเบิร์ต. (2525). แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. (นิธิ เอียวศรีวงศ์ แปล). สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 6 (1).
- J. Caswell.; copied and enlarged by J.H. Chandler. (2544). A dictionary of the Siamese language. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาต่างประเทศ

- Dilok Nabarath, Prince. (2000). Siam's rural economy under king Chulalongkorn. Bangkok: White Lotus.
- Junko, Koizumi. (2002) King's manpower constructed: writing the history the conscription of labour in Siam. *South East Asia Research*, 10 (1) March. 31-61.
- Thongchi Winichakul. (1995). Siam mapped: a history of the geo-body of a nation. Chiang Mai: Silkworm Book.